

Pro většinu lidí slovník znamená abecední slovník výkladový nebo překladový. Představa, že slovník nemusí obsahovat ani definice ani ekvivalenty a nemusí být dokonce ani podle abecedy, není u nás příliš vžitá. Je také pravda, že i v lexikografické literatuře (srov. Bejoint, 1994) bývá pojmovým, tj. onomaziologickým slovníkům – tezurům – věnována zpravidla jen zběžná zmínka. Přitom tento stav není opodstatněný, stejně jako úvahy, zda tezaurus je či není slovník. Tezaurus je také často zkresleně chápán a prezentován jako pouhý slovník synonym. Na angličtině lze ukázat, že škála onomaziologických slovníků, zejména těch, které vycházejí z Rogetova tezauru, je stejně bohatá jako u slovníků abecedních, tj. sémaziologických. Svensén (1993), který dělení slovníků na sémaziologické a onomaziologické pokládá za primární (jako třetí uvádí typ kombinatorický, např. slovníky valenční, kolokační, idiomů atd.), rozlišuje tři druhy onomaziologických slovníků: slovník synonym, tezaurus a obrazový slovník (typu Duden). Vedle toho jsou jako další možnost někdy zmiňovány slovníky hyponym, které ovšem v čisté podobě dosud neexistují. Jak synonyma, tak hyponyma (nemluvě o slovech spojených dalšími sémantickými vztahy) najdeme v jediném typu slovníku – tezauru. Z tohoto hlediska je tezaurus, reprezentovaný v angličtině Rogetovým tezaurem, nadřazený ostatním onomaziologickým slovníkům. Zejména díky němu získalo slovo *thesaurus* v angličtině dnešní základní význam neabecedního pojmového (systémového) slovníku.

Rogetův *Thesaurus* (v plném znění *Thesaurus of English Words and Phrases, classified and arranged so as to facilitate the Expression of Ideas and assist in Literary Composition*) je v mnoha směrech podivuhodné a jedinečné dílo. Jeho autor, Peter Mark Roget (1779–1869), zdědil své neanglicky znějící jméno po svém otci – francouzsky mluvícím kalvinistickém pastorovi z Ženevy. Ten se v Anglii oženil s vnučkou francouzského hugenota, který do Londýna uprchl po zrušení ediktu nantského. Roget vystudoval medicínu a stal se známým lékařem. Vedle toho se intenzivně věnoval řadě přírodovědných oborů, v kterých byl stejně uznávaným odborníkem jako v medicíně. Kromě jiného byl členem a později tajemníkem prestižní Londýnské královské společnosti (jejími členy byl např. Isaac Newton a Edmond Halley), prvním „Fullerian“ profesorem fyziologie v Královském institutu, autorem četných odborných článků a přispěvatelem do řady en-

cyklopedií, včetně Encyclopaedia Britannica. Je zřejmé, že tezaurus nebyl náhodným počinem a že jeho autor byl na tuto práci všestranně připraven.

Tezaurus vznikl ve dvou etapách: v r. 1805, ve svých 26 letech, Roget pro svou potřebu vytvořil malý katalog slov, který s úspěchem užíval při psaní. Po 45 letech – v důchodu (ve svých 71 letech) se znovu k této myšlence vrátil a po 4 letech práce ji dovedl do konce. Také další **historie tezauru** se vyznačuje řadou pozoruhodností. Od r. 1852, kdy Rogetův Tezaurus poprvé vyšel v nákladu 1000 výtisků (tj. před bezmála 150 lety), se prodalo údajně více než 30 miliónů výtisků. První vydání z r. 1852 vyšlo u nakladatelství Longman & Green. Zatím nejnovější vydání Rogeta v Británii z r. 1998 vyšlo u téhož nakladatele. I to je svého druhu rarita. Po autorově smrti se redakce tezauru ujal jeho syn John Lewis Roget, právník, který v r. 1879 vydal rozšířené vydání. Po jeho smrti se redakce ujal jeho syn Samuel Romilly Roget, elektroinženýr, vnuk Petra Marka Rogeta. Samuel vydal svou vlastní rozšířenou verzi v r. 1925 a další nové vydání v r. 1936. Copyright zůstal v rodině Rogetů až do r. 1952, tedy přesně 100 let. Teprve smrtí Samuela Rogeta o rok později rodinné spojení s tezaurem skončilo. Nové vydání v nakladatelství Longman, podstatně revidované a modernizované Robertem A. Dutchem, vyšlo pak v r. 1962, další v r. 1982 (Susan M. Lloyd) a dvě nejnovější revidovaná vydání se objevila v r. 1987 a 1998 (Betty Kirkpatrick). Je prakticky nemožné spočítat, kolikrát byl tezaurus vydán. Uvádí se, že ještě během autorova života v období 1852–1869 vyšel Tezaurus 28krát. Vedle toho existuje nepřehledné množství neautorizovaných vydání, modifikací a adaptací (patrně první napodobeninou bylo americké vydání již v r. 1854). Tento historický exkurz naznačuje dvě věci. Za prvé dílo tohoto druhu nevzniká naráz, jako výsledek teoretické úvahy; autor a následující generace Rogetů a redaktorů podobu a obsah tezauru po desetiletí tříbili a doplňovali (připomíná to anekdotu o anglickém trávniku). Za druhé Rogetova koncepce prokázala mimořádnou životaschopnost, po 150 letech zůstává bez podstatnějších změn stále funkční navzdory světonázorovým, společenským, technickým a jiným změnám – o změnách v lexiku nemluvě. Stačí si uvědomit, že zatímco vydání z r. 1852 mělo kolem 15 000 slov, současná vydání Rogeta obsahují na 250 000 – 300 000 slov.

Jaká je ve stručnosti **koncepce** Rogetova Tezauru? Ve svém úvodu k vydání z r. 1852 Roget konstatuje, že základní hierarchické schéma je odvozeno z přírodních klasifikací (zoologických a botanických: phylum, class, order, family). Někdy se upozorňuje na platonské prvky v jeho systému abstraktních idejí, kombinované s přísnou aristotelovskou logikou. Na rozdíl od abecedních slovníků,

kde je makrostruktura, tj. uspořádání záhlaví (lemmat), záležitostí pouze té či oné formy alfabetyzace, představuje **makrostruktura** tezauru složitý, několikavrstevný aparát. Záhlaví jsou rozdělena do šesti tříd, a to na abstraktní vztahy (např. existence, kvantita, kauzálnost), prostor, hmota, intelekt, vůle a city. Posloupnost tříd od bytí, přes hmotný svět až k nejvyšším, tj. morálním a náboženským citům, tedy k bohu, je výrazem autorova světového názoru, který předurčuje postavení a hierarchii pojmů zachycujících lidskou zkušenost a svět. Tezaurus, jak se zdá, měl pro Rogeta hlubší smysl než jen jako jazyková příručka. Vedle intelektuálních aspirací (spojených s úvahami o možnostech vytvořit filosofický, potažmo univerzální jazyk) je vzhledem k převratným změnám v 1. pol. 19. stol. v souvislosti s francouzskou revolucí také výrazem snahy zakotvit jistý řád, stabilitu a jednotu manifestující boží autoritu. Jednotlivé třídy (ve dvou případech podrozdělené na divize, např. u intelektu na tvoření a sdělování idejí) jsou členěny na 39 sekcí a sekce na podsekce – např. sekce *pohyb* na podsekcí směrnosti pohybu. Konečně nejnižší rovinu makrostruktury tvoří jednotlivé hlavy, resp. záhlaví (lemmata) vlastních hesel. Vedle tohoto vertikálního členění je makrostruktura uspořádána ještě horizontálně na úrovni záhlaví. To znamená, že všech 1000 záhlaví původního vydání je metodicky řazeno za sebou do kontrastních (opozitních) dvojic (shoda, neshoda), případně do trojic (touha, lhostejnost, averze), škál (začátek, střed, konec) či cyklů (barvy). Korelativnost hesel, jak Roget toto řazení (nejčastěji na základě binární opozice) označuje, byla původně graficky zvýrazněna umístěním těchto hesel proti sobě na stránce (v paralelních sloupcích).

Také **mikrostruktura** vlastních hesel představuje velmi složitý celek. Heslo je jednak rozděleno formálně podle slovních druhů, tzn. příslušné heslo je rozděleno na část substantivní, adjektivní, verbální a adverbální, jednak jsou jednotlivé slovnědruhové kategorie v hesle členěny na další významové podskupiny. A. Lehrerová (1974, 21) označuje tezaurus, vedle lidových taxonomií a studií německých jazykozpytců, za předstupeň teorie lexikálních polí. Upozorňuje přitom, že materiál v tezauru je prvním krokem v sémantické analýze, protože vztahy mezi slovy uvnitř kategorií nejsou explicitně specifikovány. Každé heslo tak představuje sémantické, resp. lexikální pole (jeho záhlaví je potom archilexémem či archisemémem), které se skládá z většího či menšího počtu dílčích polí, sémantických podskupin. Teprve v současné době jsou lexikální pole hesel a sémantické vztahy, na nichž jsou budována, podrobována systematické analýze. Vztahy mezi podskupinami a slovy uvnitř těchto podskupin jsou většinou vyjadřovány graficky, ovšem způsobem, který se liší od vydání k vydání (kurzívní nebo polotučné, někdy též číselné označo-

vání reprezentativního pojmu – pod/záhlaví, členění hesel na podskupiny se zvláštními odstavci, případně interpunkčně, pomocí čárek a středníků). Hesla jsou navíc propojena systémem odkazů, v různých vydáních odlišným (v textu, po záhlaví, na konci). Roget původně považoval tematické uspořádání za dostatečné vodítko pro hledání v tezauru. V následujících vydáních byl nicméně připojen skromný **abecední index**. Ve vydání z r. 1869 se John Roget postaral o to, aby byl rejstřík podstatně rozšířen a stal se nezbytnou součástí všech dalších vydání. Svým dnešním rozsahem odpovídá rejstřík vlastnímu tezauru. Tím, že uvádí výskyt slova nejen v základním hesle, ale i jinde, slouží rejstřík zároveň jako další odkazový aparát.

Shodně se uvádí, že Rogetův klasifikační systém je jeho původním vkladem. Tematické soupisy slov a jiné formy pojmového třídění lexika existovaly přirozeně dávno předtím, zatímco abecedně uspořádané slovníky se v angličtině uvádějí až od 16. století. Roget ve svém úvodu k původnímu vydání sám upozorňuje na některé **předchůdce** (autorů německých, francouzských a anglických). Mezi nimi je nejčastěji připomínán biskup John Wilkins, jehož *Essay towards a Real Character and a Philosophical Language* vyšel v r. 1668. Wilkins v něm navrhol systém symbolů, které by mohly sloužit jako univerzální jazyk. Vedle toho je často citován ještě další autor. Překlad jeho díla do angličtiny a francouzštiny vyšel v Londýně už v r. 1631. Jde o Komenského *Janua Linguarum Reserata* (1630–31; *Brána jazyků otevřená*, 1633). Ačkoli účel Komenského *Brány* (či *Dveří*) je odlišný, lze najít řadu paralel, včetně výběru a rozvržení témat. *Brána* je v zásadě učební text sestávající ze 100 tematických oddílů, které obsahují nejdůležitější slovní zásobu dané oblasti, zasazenou do souvislého kontextu (sentencí, průpovědí). Řečeno dnešním jazykem, Komenský považuje syntagmatiku jazykových jednotek ve výuce cizího jazyka za klíčovou. Prostřednictvím těchto oddílů – „nejobyčejnějších všech věcí titulů“, popisuje Komenský základní aspekty světa. Každý oddíl obsahuje několik průpovědí, které podávají stručnou informaci o tématu. Průpovědí je celkem 1000 (!). Některé oddíly a průpovědi přitom nemají svým výčtovým charakterem daleko od Rogetových hesel (viz XII *O Bylinách...* 134 *Trávy slovou: mech, ostřice, truskavec, bukvice, dětel, jitrocel, žebřítček ...* atd. a Rogetovo záhlaví 367 *Vegetable*). Podobně jako Roget vidí Komenský možnost paralelního převodu díla do jiných jazyků. Dokládá to ostatně na vlastním překladu svého latinského originálu do češtiny. Stejně jako první vydání tezauru nemá *Brána* rejstřík. Komenský nicméně upozorňuje v závěru na jeho užitečnost „jakož pro hbité, kde které slovo stojí, nalezení“, zároveň ale dodává, že k jeho realizaci nemá dostatek času.

Během 150 let své existence prošel Rogetův tezaurus nejrůznějšími proměnami a stal se vzorem pro množství dalších slovníků. Tezaury a slovníky na bázi tezaurů můžeme dnes, podobně jako sémaziologické slovníky, rozdělit do několika kategorií, a to podle (1) regionální variety (národní spisovný jazyk), (2) formálního uspořádání záhlaví (makrostruktura), (3) uplatnění onomaziologického nebo sémaziologického principu, (4) zaměření (encyklopedické, jazykové), (5) času (synchronní, diachronní), (6) cíle (normativní-deskriptivní, pedagogické, diagnostické), (7) oblasti jazyka (celonárodní nebo dílčí: sociálně stratifikované, oborové věcné, oborové jazykové), (8) charakteru lexikální jednotky (kombinatorické), (9) počtu jazyků (jedno- a vícejazyčné), (10) média uložení (papírové nebo elektronické), (11) vnějších parametrů (velikosti), (12) věku uživatele (pro dospělé nebo pro děti). Tato **klasifikace** je přitom spíše orientační, jejím smyslem je upozornit na výrazné rysy slovníku (ne vždy souměřitelné), které se v řadě případů mohou překrývat a kombinovat. Podívejme se na jednotlivé typy tezaurů podrobněji:

(1) **Podle regionální variety** jsou tezaury výrazem svébytnosti těchto národních útvarů angličtiny. Vedle zmíněné britské linie Rogetova vlastního tezauru existuje neméně významná odnož americká. Nakladatel Thomas Y. Crowell velmi brzy získal copyright od Rogetova syna Johna Lewise a v r. 1886 vydal svůj první *Roget's International Thesaurus* (vycházející z longmanovského vydání z r. 1879). Nakladatelská rodina Crowellů vydávala pak tezaurus téměř sto let. Druhé, nové vydání se objevilo v r. 1911 (C. O. Sylvester Mawson) a vycházelo pak s četnými úpravami (1922 International Edition) až do kompletně revidovaného 3. vydání v r. 1946 (New Edition). Další, 4. vydání *Roget's International Thesaurus* z r. 1977 vyšlo už v nakladatelství Harper & Row, které (jako Harper Collins Publishers) vydalo v r. 1992 i zatím poslední americké vydání (red. Robert L. Chapman). Tato linie Rogeta je důležitá tím, že její vydání z r. 1911, které je nyní volně přístupné na internetu, slouží jako materiál pro současné výzkumy sémantických vztahů. Třetí, nejmladší regionální linie s originální koncepcí, je tezaurus australský, *The Macquarie Thesaurus*, který vyšel zatím poprvé v r. 1984 (red. J. R. L. Bernard, revize 1986, reprint 1992). *The Macquarie Thesaurus* představuje další radikální modifikaci původního Rogetova uspořádání. Je důkladně přepracován z lexikálního hlediska a podobně jako americký tezaurus se vyznačuje posílením encyklopedického charakteru.

(2) **Podle formální organizace (makrostruktury)**. Nutno říci, že dělení slovníků na abecední a pojmové je zjednodušující. Formální uspořádání slovníku (abecední – neabecední, tj. tematické) a jeho funkce (sémaziologická, tj. přiřazo-

vat formám obsah – onomaziologická, tj. obsahu přiřazovat různé formy) nejsou v jednoznačném vztahu. U slovníků synonymních je dokonce abecední řazení pravidlem. Abecední řazení a tematická organizace se v tezaurech mohou různým způsobem a v různé míře navzájem kombinovat. Klasický tezaurus, jako je Roget, je řazen tematicky, věcně. I u něj se ale velmi brzy objevuje sekundární abecední řazení ve formě rejstříku, a to z důvodů praktických. Obtížné vyhledávání slov v pojmově řazených slovnících je považováno za jejich hlavní hendikep, a proto se brzy hledaly způsoby, jak tento problém obejít. Z hlediska makrostruktury můžeme proto tezaury rozdělit do tří skupin: tezaury (primárně) *tematicky uspořádané* (Roget, americký *International Thesaurus*), tezaury přechodového typu a tezaury abecední. *Abecední* tezaury vznikly jednoduše řečeno alfabetizací klasického tezauru, ovšem tak, že abecedně řazena nejsou původní hesla tezauru, nýbrž jejich sémantické podskupiny (např. synonymní řady) označené klíčovým, resp. reprezentativním slovem. Znamená to, že jednotlivé součásti hesel se osamostatnily a sémanticky a slovnědruhově provázaná mikrostruktura hesla zmizela. V nejjistší podobě představují abecední tezaury zvláštní podskupinu synonymních slovníků, označovanou někdy jako *word finders*. Od vlastních synonymních slovníků se liší značně širokým pojetím synonymie (leckdy zcela chybí zaměnitelnost v kontextu), taxonomickými hesly, encyklopedicky pojatými tabulkami aj. Příkladem tezauru *přechodového typu*, tj. částečně tematicky, částečně abecedně řazený, je tzv. slovníkový tezaurus (*The New American Roget's College Thesaurus in Dictionary Form*, 1958, rev. 1985; *The New Roget's Thesaurus in Dictionary Form*, 1961, reprint 1971). Ponechme zde stranou implikace názvu „v slovníkové podobě“. Podstatou těchto tezurů je, že alfabetizovány jsou jak části hesel (tj. jejich sémantické podskupiny podobně jako u čistě abecedních tezurů), tak celá hesla, jejichž tematická mikrostruktura je ponechána beze změny. Osamostatněné sémantické podskupiny hesel jsou ovšem značně redukovány (na rozdíl od abecedních tezurů) a obsahují odkaz na celá hesla. Jiným přechodovým typem je australský *Macquarie Thesaurus*. V něm jsou na rozdíl od předchozího typu alfabetizována pouze celá hesla, resp. jejich záhlaví. Z původního rogetovského řazení je přitom zachováno kontrastní řazení hesel. Pokud má záhlaví nějaké opozitum, je k němu přidáno bez ohledu na abecedu: *happiness/unhappiness, hardness/softness, hearing/faulty hearing*.

Se změnami v makrostruktuře souvisí i rozdíly v počtu, označení a tematickém řazení záhlaví a příslušných hesel. Zatímco původní rogetovský tezaurus měl zmíněných 1000 záhlaví (hesel) rozdělených do šesti základních tříd, v následujících

vydáních, a to jak longmanovských, tak v amerických a australském, se počet hesel (a většinou i hierarchických klasifikačních tříd, pokud jsou zachovány) mění směrem nahoru nebo dolů, a to bez ohledu na rostoucí slovní zásobu, kterou text obsahuje. Nejblíže původnímu plánu zůstává přímý pokračovatel Rogeta, tedy linie longmanovská. Od svého prvního revidovaného vydání v r. 1962 nadále zachovává původní hierarchické schéma 6 tříd atd., ale počet záhlaví (hesel) redukuje na 990. (Autoři to vysvětlují tak, že „The reduction is due to a few heads having been left with only a token vocabulary, or none at all“). V redukci hesel postoupil ještě dál australský *Macquarie Thesaurus*, který obsahuje pouze 814 hesel. Vzhledem k abecednímu řazení však zcela opustil klasifikační systém tříd a sekcí. Opačným směrem se vydala americká linie tezurů. Jak vydání nakl. Crowell, tak vydání nakl. Harper počet hesel naopak zvyšují: 3. vydání nakl. Crowell z r. 1946 má 1040 hesel, počet tříd se rozrostl z 6 na 8 (základní pořadí tříd zůstalo zachováno, pouze před a za původní 4. třídu „hmota“ jsou zařazeny třídy nové – ‚physics‘ a ‚sensation‘), názvy sekcí i názvy mnoha hesel a jejich pořadí se liší, systém kontrastních pojmů je zachován. Ve vydání nakl. Harper (1992) kvantitativní a kvalitativní změny pokračují: počet hesel se zvýšil dokonce na 1073 a počet tříd na 15, což souvisí se změnou v hierarchii klasifikačního schématu: byly zrušeny sekce a podsekce a jejich úlohu částečně přebraly početnější třídy. Názvy hesel a jejich pořadí doznaly opět další změny. Rozdíly v počtu hesel (kategorií) lze zčásti dávat do vztahu s deklarovaným počtem jednotek obsažených v tezauru (Longman – 990 hesel : přes 250 tisíc jednotek, HarperCollins – 1073 hesel : přes 325 tisíc jednotek), do určité míry budou souviset i s rozsahem a mikrostrukturou hesel.

(3) **Podle uplatnění onomaziologického/sémaziologického principu.** Bez ohledu na formální řazení lemmat (makrostrukturu) je orientace většiny tezurů onomaziologická, tj. poskytují pouze jazykové formy, které reprezentují příslušný pojem. Existuje však i přechodný typ tezurů-slovníků, které se snaží překonat nevýhody té či oné orientace a organizace slovníku. *Random House Word Menu* (1992) Stephena Glaziera představuje zvláštní typ tezauru, který je řazen primárně tematicky systémem několikastupňové hierarchie. Ta zahrnuje 7 obecných částí (příroda, věda a technika, domácí život, instituce, umění a volný čas, jazyk, člověk), části se skládají z 25 kapitol (např. příroda: lidské tělo, živé věci, Země), kapitoly z oddílů (lidské tělo: anatomie, lékařské problémy, zdraví a zdatnost, vlasy a úprava, fyzický vzhled) a konečně oddíly zhruba z 800 kategorií (anatomie, hlava a krk, oči, uši atd.), tvořených seznamy 50–80 slov. Ovšem na rozdíl od jiných tezurů jsou slova v seznamech řazena abecedně a každé z nich je opatřeno

definicí. Glazierův tezaurus je tedy fúzí tematického a abecedního řazení (včetně abecedního rejstříku) a onomaziologické a sémaziologické orientace. Jiným příkladem jsou slovníky didaktického zaměření, např. *Longman Lexicon of Contemporary English* (1981) Toma McArthura, který je rozdělen do 14 základních oddílů pokrývajících předpokládané nejdůležitější témata pro studium angličtiny (Life and Living Things, The Body, People and the Family, Buildings, Home, Clothes, Food, Drink, and Farming, atd.). Každý z oddílů je rozdělen na několik set dílčích seznamů slovníkových hesel doplněných o četné ilustrace. Na rozdíl od Glazierova tezauru doplněného o definice *Longman Lexicon* vznikl opačně, jeho základem jsou hesla obecného výkladového slovníku seskupená do významových skupin (abecedních seznamů). To platí i o jiných tematických slovnících z 90. let, *Longman Language Activator* (1993) nebo *Oxford Learner's Wordfinder Dictionary*. Do přechodové kategorie tezaurů-slovníků patří patrně i *March's Thesaurus-Dictionary* (March, Francis Andrew and Francis A. March Jr., 1902), který však zachovává „bipolární strukturu“ řazení hesel. Konečně sémaziologický aspekt je svým způsobem zastoupen i u pojmových slovníků obrazových, kde vyobrazení představují vlastně ostenzivní definice. Rozdíl mezi onomaziologickým a sémaziologickým přístupem se v současnosti do značné míry stírá díky elektronickému médiu.

(4) **Podle jazykového/encyklopedického zaměření.** Původní Rogetův tezaurus byl míněn jako jazyková, resp. stylistická příručka. Ve svém úvodu k původnímu vydání Roget výslovně uvádí, že specifická slova, názvy z oblasti přírodopisu, technické pojmy z oblasti vědy a umění do Tezauru nepatří („There are a multitude of words of a specific character which ... having no relation to general ideas, do not come within the scope of this compilation...“, Longman, 1962, xxxii). Ani on však toto pravidlo striktně nedodržel a s postupem doby se zejména v amerických tezaurech i v australském Macquarie projevuje silná tendence ke zbytnělým encyklopedickým výčtům. Např. zatímco longmanovský tezaurus (1982) uvádí pouze sedm konkrétních značek keramiky (porcelánu), americký Harper Collins (1992) jich uvádí na sedmdesát. Tam, kde se longmanovský tezaurus spokojí s 30 druhy sýrů, Macquarie jich uvádí k jednomu stu (včetně novozélandského čedaru). Jinými slovy Harper Collins se svými výčtovými tabulkami (50 významných válek, přes 200 názvů fobií), australský Macquarie a jeho seznamy všech států nebo několikastránkové kompletní soupisy australské fauny a flóry, ale i Glazierův *Word Menu* přestává být čistě jazykovou příručkou a stává se z něj zároveň kompendium znalostí o světě, *catalogus mundi*. Vedle encyklo-

pedického trendu v obecně jazykových tezaurech (který je ostatně typický i pro americké výkladové slovníky) existovaly a existují tezaury ryze encyklopedické, které vyčerpávajícím způsobem katalogizují terminologii určitého oboru, příp. instituce nebo firmy. Označujeme je jako tezaury oborové (viz níže). Obecně je systémové uspořádání rozšířeno zejména v oblastech nezávislých na kulturním rámci, zvl. v přírodních vědách (mezi předmětem a charakterem klasifikace zjevně existuje inherentní vztah). Tendence k encyklopedičnosti je dána historicky: než se slovo *thesaurus* stalo díky Rogetovi synonymem pojmového slovníku, užívalo se v angličtině pro jakýkoli obsáhlý slovník nebo encyklopedii.

(5) **Z hlediska časového (synchronní – diachronní).** Ani v tomto ohledu se tezaury neliší od slovníků výkladových. Vedle synchronního rogetovského tezauru současného jazyka a jeho modifikací existují již i tezaury historické. Konkrétně je možno uvést *Historical Thesaurus of English*, který vznikl na katedře anglického jazyka na univerzitě v Glasgow (Dpt of English Language, Glasgow University). Zajímavý je Rogetův postřeh o užitečnosti tezauru jako inventáře slov určitého časového období pro „budoucí historiky, filology a lexikografy“ (Longman, 1962, xxxiv). Vzhledem k tomu, že *thesaurus* zaznamenává intuitivně sestavená lexikální pole, zní tento postřeh jako návod pro *Die Geschichte eines sprachlichen Feldes* s předstihem 80 let před Jostem Trierem.

(6) **Podle účelu, funkce** (de/kódovací, pedagogické, vědecké). Jak vyplývá z názvu, bylo primárním cílem Rogetova tezauru „*to facilitate the Expression of Ideas and assist in Literary Composition*“, řečeno dnešní terminologií, má usnadnit produkci textu, zejména literárního, a jde tedy o slovník kódovací (encoding). Trochu nejasná je Rogetova představa o normativnosti tezauru. Zatímco na jednom místě svého úvodu říká, že „My object ... is not to regulate the use of words, but simply to supply and to suggest such as may be wanted on occasion, leaving the proper selection entirely to the discretion and taste of the employer“ (Longman, 1962, xxxiii), na jiném místě soudí, že „A work constructed on the plan of classification I have proposed might, if ably executed, be of great value, in tending to limit the fluctuations to which language has always been subject, by establishing an authoritative standard for its regulation“ (ibid., xxxiv). Vzhledem k rozsáhlému okruhu slovní zásoby z různých vrstev – včetně neologismů, vulgarismů (tj. slangových výrazů – „If a novelist or a dramatist ... proposed to delineate some vulgar personage“), technických termínů, cizích slov atd. – které Roget do tezauru zařazoval ve snaze co nejvíce rozšířit výrazový rejstřík, má slovník charakter spíše deskriptivní než normativní. *Thesaurus* však může být využit i ji-

nak. V posledních letech se objevilo několik pedagogických tezurů, resp. tezurů-slovníků, které mají pomoci rozšiřovat anglickou slovní zásobu studujících angličtiny tím, že slova seskupují do tematických celků. Kromě zmíněného *Longman Lexicon of Contemporary English* (1981) T. McArthura je to např. *Longman Language Activator* (1993) a na nižší úrovni *Longman Essential Activator* nebo *Oxford Learner's Wordfinder Dictionary*. Tyto slovníky vycházejí z osvědčené metodologie výkladových slovníků a představují kombinaci onomaziologického a sémaziologického přístupu.

Velmi specifickou dekodovací funkci má další, ojedinělý typ tezauru, *A Concept Dictionary of English* (1973), který vznikl z klinických potřeb při práci s pacienty trpícími poruchou řeči nebo psychickou poruchou. Autor Julius Laffal ho sestavil pro účely automatizovaného rozboru pojmového obsahu textu. Jeho tezaurus, který má sloužit jako jakýsi mezijazykový slovník a který má překládat slova do obecnějšího jazyka pojmů, se skládá ze 118 obsahových kategorií, empiricky vyvozených spojením obsahově příbuzných slov do skupin. Jednu z nich tvoří funkční slova, druhou, zvláštní kategorii (hand score category) tvoří slova, jejichž obsah musí doplnit posuzovatel podle svého úsudku (např. osobní zájmena). V abecední části slovníku je kategorizováno na 23 500 slov pomocí mnemotechnických kódových názvů kategorií. Každé slovo je popsáno slovnědruhovým označením a 1–2 názvy příslušných kategorií. V pojmové části slovníku jsou slova zařazena do příslušných pojmových kategorií. Slovník obsahuje i ukázkový rozbor textu *Declaration of Independence* (Vyhlášení nezávislosti). Vyplývá z něj, že čtyři nejčastější pojmové okruhy v textu jsou LEAD (vůdcovství), LAW (zákon), GROUP (skupina) a MOTV (motivace). Zvláštním typem tezauru (viz dále), využívaným k účelům teoretického výzkumu lingvistického a psycholingvistického, jsou konečně elektronické sémantické databáze (např. *WordNet*). Některé jsou přímo odvozené z Rogetova tezauru (*Factotum*).

(7) **Podle pokrytí jazyka.** Stejně jako výkladové slovníky můžeme tezaury rozdělit na tezaury obecného jazyka, tj. celonárodní (viz tezaury podle národních variet), a na specializované tezaury pokrývající dílčí oblast jazyka. Existují tezaury specializované z hlediska sociální stratifikace jazyka, konkrétně tezaury slangu, dále tezaury oborové terminologické a tezaury popisující určité aspekty jazyka. Pokud jde o *slangové* tezaury (vesměs podle klasického rogetovského vzoru), existují slangové tezaury americké (Berrey-Van Den Bark, *The American Thesaurus of Slang. A Complete Reference book of Colloquial Speech*, 1962; Lewin-Lewin, *Thesaurus of Slang*, 1988) i tezaurus britský (Green, *The Slang Thesaurus*,

Penguin Books, 1986). Kompromisem mezi (tematickým) tezaurem a slovníkem je nejnovější americká příručka slangu, *NTC's Thematic Dictionary of American Slang* (1998).

Oborové tezaury *terminologické* mají dlouhou historii. K novějším patří např. *The English Religious Lexis* T. Chase (1988) s klasickou rogetovskou strukturou, z dalších lze jmenovat např. *ASIS Thesaurus of Information Science & Librarianship* (2. vyd. 1998), S. A. Stevens, D. Hunter *Thesaurus of Musical Properties. A Theoretical and Compositional Resource* (1996), C. Case *The Ultimate Movie Thesaurus* (1996), R. J. Chambers *An Accounting Thesaurus: 500 Years of Accounting* (1996). Existují i oborové tezaury internetové: *Getty Thesaurus of Geographical Names* (http://www.gii.getty.edu/tgn_browser/); *The Art & Architecture Thesaurus Browser* (http://www.gii.getty.edu/aat_browser/).

Mezi tezaury *jazykové* můžeme zařadit tezaurus citátů: R. T. Tripp, *The International Thesaurus of Quotations* (1970), který vznikl přímo jako 'companion to Roget's International Thesaurus' a je také budován podle tohoto vzoru. Dále sem patří i dlouhá řada příruček idiomů, které třídí idiomy do tematických skupin. K nejnovějším se řadí *NTC's Thematic Dictionary of American Idioms* (1998). Tezaury citátů, přísloví a idiomů můžeme zároveň vyčlenit jako zvláštní typ slovníků, tzv. kombinatorických.

(8) **Tezaury kombinatorické** řadí tematicky jednotky syntagmatického typu (idiomy/fráze, citáty, přísloví). Roget sám kladl obzvláštní důraz na zařazování víceslovných lexikálních jednotek, resp. idiomů a frází: „The object I have proposed to myself in this Work would have been but imperfectly attained if I had confined myself to a mere catalogue of words, and had omitted the numerous phrases and forms of expression composed of several words, which are of such frequent use as to entitle them to rank among the constituent parts of the language“ (Longman, 1962, xxvii; příklady: *to turn over a new leaf, to kill two birds with one stone*). Nepochybně by bylo možno, alespoň teoreticky, uvažovat i o dalším typu, někteří autoři zmiňují např. „kolokační tezaurus“, který by uváděl skupiny slov spojených souvškytem (Halliday, 1966, 160; Martin, 1992, 277).

(9) **Podle počtu jazyků.** Roget v úvodu k původnímu vydání anticipuje možnost vytvořit na základě své klasifikace jak cizojazyčné, tak vícejazyčné, resp. dvojjazyčné tezaury (Longman, 1962, xxxiv: „On the same plan of classification there might be formed a French, German, a Latin or a Greek Thesaurus, possessing, in their respective spheres, the same advantages as those of the English mo-

del. Still more useful would be a conjunction of these methodized compilations in two languages, the French and English, for instance; the columns of each being placed in parallel juxtaposition“). Na rozdíl od cizojazyčných tezurů, které takto skutečně vznikly, je dvojjazyčných tezurů v plném rozsahu, jak se zdá, zatím velmi málo. Francouzsko-anglický tematicky uspořádaný tezaurus (Lamy-Towell, *The Cambridge French-English Thesaurus*, 1997) je dokonce uváděn jako první svého druhu. Lewandowska-Tomaszczyková (Univerzita v Lódži) nicméně referuje o projektu dvojjazyčného anglicko-polského tezauru, v rámci něhož vyšla její studie o sémantice sloves (1993). Navíc existuje poměrně rozsáhlá literatura o konstrukci vícejazyčných (terminologických) tezurů (Hudon, 1995, 1997; Lancaster, 1985; Aitchinson, Gilchrist, 1987, aj.) a konala se na toto téma symposia (Berlín, 1973, International Scientific Symposium on Multilingual Thesauri).

(10) **Podle média uložení.** V současnosti přirozeně existují kromě tradičních tištěných tezurů, tzn. tezurů v knižní podobě, tezaury vydávané na elektronickém médiu, a to na CD-ROM a na internetu. Na nosiči CD-ROM je např. longmanovský tezaurus *Microsoft Bookshelf '98* a americký *Roget's Thesaurus on Walnut Creek* CD-ROM. Na internetu lze najít klasické tezaury ve vyhledávací podobě na adresách: <http://www.thesaurus.com/>; http://humanities.uchicago.edu/forms_unrest/ROGET.html (ARTFL Project: ROGET'S Thesaurus Search Form). Z internetu lze také stáhnout *Roget's International Thesaurus* nakl. Crowell z r. 1911 ve formě textového souboru. Tezaury, či spíše limitované slovníky synonym a antonym, jsou také standardní součástí textových procesorů (Microsoft Word aj.). Výhodou elektronické podoby tezauru je, že umožňuje dokonale prohledávat celý text slovníku. Navíc je prostřednictvím hypertextu možno přecházet z jednoho typu slovníku do druhého. V praxi to vypadá tak, že označením daného slova lze kdykoli přejít z tezauru do výkladového hesla abecedního slovníku nebo naopak (např. *Microsoft Bookshelf '98 Reference Library* CD-ROM; *The American Heritage Dictionary*, 3. vyd., version 3.6a; *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary and Collegiate Thesaurus*, version 1; *COLLINS Electronic Dictionary & Thesaurus 2.0*; u nás oboustranný anglicko-český elektronický slovník *Lingea Lexicon 2000*). Ale i z elektronických výkladových slovníků, které nejsou propojeny s tezaurem, lze pomocí celotextového prohledávání získat informace obdobné těm, které poskytuje tezaurus. Po zadání generického pojmu (nemoc, zvíře), označení oboru (sport, hudba) apod. vytvoří vyhledávací program seznam všech záhlaví, v jejichž definici se pojem nebo označení objevuje. Elektronické médium tak de facto odstraňuje omezení abecedního a tematického řazení a onomaziologického

a sémaziologického východiska a spěje k novému integrovanému typu slovníku, který v sobě spojuje veškeré dostupné informace o lexikálních jednotkách.

(11) **Podle velikosti.** Z komerčního hlediska je velikost slovníku důležitým kritériem. Souvisí nejen s počtem položek, které obsahuje, ale také s jeho cenou a s různými nároky uživatelů. Také v tomto směru se tezaury přizpůsobily požadavkům trhu. Stejně jako u výkladových slovníků vznikla celá škála od velkých tezurů (s rozsahem přes 300 tisíc slov) přes střední až po kapesní a ještě menší tezaury (viz *Roget's Pocket Thesaurus*, 1946, *The Penguin Pocket English Thesaurus*, 1985, nebo *Longman Top Pocket Roget's Thesaurus of English Words and Phrases*, 1989).

(12) **Podle věku uživatele** (pro dospělé nebo pro děti). Je otázka, zda lze specifické formální a obsahové rysy dětských slovníků aplikovat na klasický rogetovský tezaurus. Nicméně jako příklad dětského abecedního tezauru (word finder) je možno uvést Hellwegův *The American Heritage Children's Thesaurus* (1997), který užívá barevného rozlišení částí hesel, fotografií, barevných živých záhlaví apod.

Klasifikace tezurů, stejně jako klasifikace jiných slovníků, těžko kdy může být úplná. Není pochyb, že kdybychom přihlédli k tezurům v dalších jazycích, rejstřík tezurů, jejich různých pojetí a typů by se ještě rozrostl. Pokud jde o tezaury jiných jazyků, existuje např. několik tezurů německých (Sanders, 1878; Schellig, 1892; Dornseiff, 1954) nebo jejich koncepčních návrhů – jeden z nich (Hallig-Wartburg, 1963) byl východiskem pro *Český slovník věcný a synonymický* Jiřího Hallera a kol. (1969), který má výrazně encyklopedický charakter a zůstal bohužel nedokončen. Dále jsou tu tezaury francouzské (Robertson, 1859; Boissière, 1882; Blanc, 1882; Schéfer, 1919; Rouaix, 1926; Péchoin, 1995), španělský (Casares, 1959), holandský (Brouwers, 1965) a jiné. Za zmínku stojí i úvahy o automatickém generování tezauru z elektronického textového korpusu (data driven real language thesaurus). Uvažuje se o dvou přístupech k automatické kompilaci tezurů. První z nich vede k hierarchické kategorizaci slovních typů v korpusu na základě statistického vyhodnocování jejich okolí (kolokací) a vzájemné informace. Druhý přístup je založen na vytváření souborů slov s příbuzným významem využitím morfologicko-syntaktických informací o porovnávaných slovech. Tyto metodiky by měly být univerzální a aplikovatelné na různé jazyky. Před několika lety vznikl britský návrh projektu (k jeho realizaci nedošlo) na vytvoření zkušebního anglického a českého tezauru (Christopher Brewster, Univerzita v Patrasu). Bylo by jistě zajímavé srovnat strojově generovaný tezaurus s tezaurem tradičním.

Rogetův tezaurus a jeho modifikace měly a mají značný význam v oblasti praktické i teoretické. Pokud jde o praktické uplatnění Rogeta, není vzhledem k 150 letům existence pochyb o úspěšnosti Rogetova tezauru jako jazykové a stylistické příručky, která slouží rodilým i nerodilým mluvčím angličtiny při psaní textů. Bergenholz a Tarp (1995, 199) navíc zdůrazňují další význam oborových tezurů pro technický překlad v tom, že přehledně mapují terminologická lexikální pole, osvětlují vztahy mezi příbuznými pojmy a poskytují tak překladateli potřebné encyklopedické znalosti. Zajímavá je úloha Rogetova tezauru v historii synonymních slovníků. Schematicky lze rozlišit tři vývojové linie. První z nich zahájil v r. 1776 John Trusler dílem s příznačným názvem *The Difference between Words Esteemed Synonymous in the English Language*. Představuje linii příruček, které esejistickou formou prezentují synonymní řady a jednotlivá synonyma v nich vysvětlují a rozlišují. Tato linie kulminovala v dílech George Crabba, *English Synonyms Explained* (1816, naposledy 1945), Elizabeth Jane Whatelyové, *A Selection of English Synonyms* (1851). Vydáním Rogetova tezauru v r. 1852 se situace radikálně změnila. Tezaurus se stal podnětem pro nový typ příruček, a to pro abecední synonymní slovníky uvádějící synonyma bez rozlišení. Prvním slovníkem tohoto typu byl *A Complete Collection of Synonyms and Antonyms* (1867), jehož autorem byl Charles J. Smith. Smith zavedl termín antonymum (Roget užívá výraz antithesis) a tím, že metodologicky synonyma rozlišoval na základě jejich antonym, zásadně změnil pojetí synonymie (nikoli stejný nebo téměř stejný význam, ale jen částečné překrývání významu, a to nikoli nezbytně ve významu základním). Klasickým slovníkem tohoto typu, založeným na tradičním pojetí synonymie, je *A Dictionary of English Synonyms and Synonymous or Parallel Expressions* Richarda Soulea (1871, 1937). Tezaurus se navíc stal východiskem ještě další vývojové linie, abecedního tezauru (typu „word finder“, viz výše). Ačkoli Rogetovi nešlo o slovník synonym a antonym (nýbrž o „analogous and correlative words“ v nejširším slova smyslu), tím, že byl jeho tezaurus chápán a užíván jako slovník synonym, přispěl ke značnému rozvolnění pojetí synonymie a významové podobnosti. Postupem doby se abecední slovníky nerozlišených synonym a (abecední) tezaury přiblížily do té míry, že je těžké je odlišit (označení tezaurus i Roget se navíc z obchodních důvodů užívá pro oba typy slovníku). Společně potom vytlačily z trhu slovníky rozlišovaných synonym (jedním z posledních je S. I. Hayakawa, *The Modern Guide to Synonyms and Related Words*, 1968, rev. 1971), které jim nemohou konkurovat rozsahem (nanejvýš 5–10 tisíc slov, zatímco *Longman Synonym Dictionary*, 1979, 1986, nerozlišující významy, obsahuje

údajně přes 1 milion slov). Rogetovo zapojení synonym do širšího rámce „analogických a korelativních“ slov si na teoretické rovině vynutilo zavedení pojmů jako „partial synonymy“, „near-synonymy“ nebo „plesionymy“. Ukázalo, že synonymií je třeba chápat jako kontinuum a že úzce souvisí s dalšími sémantickými vztahy, zejména hyponymií.

Klasický rogetovský tezaurus představuje komplex lexikálních polí nejrůznějšího typu a jako takový je i předmětem intenzivního teoretického výzkumu. V posledních desetiletích se objevila řada projektů na jeho využití (viz Liddy, Hert, Doty, 1990), zejména v počítačové lingvistice. Jde o provázaný soubor otázek a oblastí výzkumu, zahrnující mimo jiné:

– **automatické rozlišování významů** (sense discrimination and disambiguation): Uvádí se, že mnoho raných prací o sémantických vztazích v oblasti zpracování přirozeného jazyka vycházela právě z Rogetova tezauru. Teprve po vzniku elektronického *WordNetu* (viz níže) začala většina studií užívat tuto databázi. Přesto Roget zůstává cenným lexikálním zdrojem. Např. D. Yaworsky ve své studii (1992) popisuje program, který vyvinul na rozlišování významů a aplikoval na moderní, „machine-readable“ verzi Rogetova tezauru. Ukazuje se, že mezi diskriminací slovních významů a seskupováním slov do skupin na základě příbuzných významů je velmi těsná oboustranná vazba.

– **výzkum sémantické podobnosti** (semantic similarity): M. L. Mc Hale, autor jiné studie (1998) vycházející ze srovnání rogetovských taxonomií a *WordNetu*, referoval o výsledcích měření sémantické podobnosti slov (např. pomocí vzdálenosti mezi postavením slov na hierarchickém grafu měřené počtem větví [edges] mezi slovy). Jako zdroj taxonomií byl užit *Roget's International Thesaurus* (3. vyd., 1962). Slouží zde jako testovací materiál pro čtyři různé způsoby měření sémantické podobnosti uvnitř hierarchických konfigurací.

– **automatické porozumění přirozenému jazyku; určování a rejstřík sémantických vztahů**: Také zde hraje Roget důležitou úlohu preteoretické lexikální databáze. Patrick J. Cassidy ve svém článku (1999) popisuje přípravu lexikonu k (automatickému) porozumění přirozenému jazyku (natural language understanding, machine understanding of language). Prvním krokem je vytvoření sémantické sítě (semantic network), kterou autoři nazvali *Factotum* (*SemNet* Version 0.55). *Factotum* je sémantická databáze s hierarchickou strukturou v podobě tezauru, která vzniká reorganizací a doplněním *Roget's International Thesaurus* z r. 1911. Až bude první reorganizace Rogeta dokončena, mělo by mít každé slovo vymeze-

né místo v hierarchické struktuře nebo být přiřazeno k některému uzlu hierarchie na základě definovaného sémantického vztahu. Konečným cílem je sémantická síť, která logicky a počítačově přístupným způsobem shrne všechna fakta o slovech, jež lze najít v běžném slovníku. Navíc bude obsahovat některá další základní fakta o pojmech, která jsou nezbytná pro počítačové dekodování jazyka, ale která jsou obvykle tak elementární, že jsou ze slovníků pro lidského uživatele vypuštěna. Reorganizace Rogeta probíhá ve dvou stádiích: (1) hledání implicitních sémantických vztahů, na jejichž základě jsou slova v rogetovských heslech členěna do sémantických podskupin; (2) vytvoření „vylepšeného“ Rogeta, ve kterém budou klíčová slova sémantických podskupin navzájem odlišena explicitně vyznačenými sémantickými vztahy. Výsledky budou porovnávány s jinými sémantickými sítěmi (*WordNet*). Předpokládá se, že tyto zjištěné sémantické vztahy pomohou určit minimální soubor vztahů potřebný k porozumění slovům užívaným v běžné komunikaci (word disambiguation) i k definování slov způsobem srovnatelným s normálními slovníkovými definicemi. Při hledání sémantických vztahů autoři vyšli z 30 vztahů použitých v metatezauru *UMLS* (Lindberg, Humphries, McCray, 1993). Vedle (inverzního) vztahu IS-A jde o čtyři další typy vztahů: Physically related to (part of/has part, location of/has location, adjacent to, connected to aj.), Temporally related to (precedes, follows, co-occurs with), Functionally related to (process in, produces, produced by, causes, caused by aj.) a Conceptually related to (conceptual part of, degree of, measures, measured by aj.). Cassidy uvádí, že po prvním stadiu reorganizace Rogeta bylo při rozboru vazeb uvnitř hesel Rogeta definováno zhruba 170 (!) sémantických vztahů, což je podstatně více, než uvádějí jiní autoři citovaní ve studii – 60 (Meičuk, 1988) a 54 (Dahlgren, 1988).

– **psycholingvistický pohled na lexikální paměť** (mentální lexikon): Podobně sloužil Roget jako východisko při koncipování experimentálních modelů lexika. Od r. 1985 pracuje skupina psycholingvistů (Miller, 1990; Miller, Fellbaum, 1995) na univerzitě v Princetonu na elektronické lexikální databázi s názvem *WordNet* (*WordNet 1.5, Copyright 1995*). Databáze, která je přístupná na internetu (www.cogsci.princeton.edu/~wn/), obsahuje v současnosti kolem 54 000 hesel. Je sice budována na méně než 15 typech sémantických vztahů, jako je synonymie, antonymie, hyponymie a meronymie (tj. vztazích typu IS-A & HAS-PART), na rozdíl od „preteoretického“ tezauru se vyznačuje formální a obsahovou konzistencí. Zajímavé je např. zjištění autorů, že všechna anglická substantiva lze taxonomicky zařadit pod pouhých 26 „unique beginners“, tj. nejobecnějších generických pojmů (např. act/action/activity, animal/fauna, artifact, attribute/property, body/corpus,

cognition/ideation). Databáze slouží jako on-line reprezentace anglické slovní zásoby a jejím cílem je testovat různé hypotézy o sémantické paměti (mentálním lexikonu).

– **psycholexikografie**: Výzkumy sémantických sítí, jako je *WordNet* nebo *Factotum*, které jsou inspirovány nebo přímo vycházejí z rogetovského tezauru, testují poznatky a představy o „mentálním lexikonu“, jeho fungování a struktuře, a mají proto značný význam i pro lexikografickou praxi. Mohou totiž zefektivnit organizaci a metajazyk slovníků a v tomto smyslu se také někdy mluví o psycholexikografii a psycholexikologii. H. Bejoint (1994, 166) upozorňuje, že psychologický a psycholingvistický výzkum v oblasti osvojování a užívání lexikálního významu má pro lexikografii značný význam. Odpovídá totiž na řadu klíčových otázek: Jakým způsobem jsou lexikální jednotky osvojovány a co se děje, když užíváme slovník? Jak může způsob osvojování lexikální jednotky ovlivnit kvalitu osvojování? Osvojujeme si pojem nejprve jako prototyp a pak rozlišujeme komponenty, nebo nejprve „akumulujeme“ komponenty a z nich si vytváříme pojmy? Jsou některá slova, např. konkrétní, snazší pro osvojování než jiná? Jakým způsobem je nová informace integrována do již existujícího mentálního lexikonu? Jaký druh struktury/struktur používáme? Tezaurus je ale užitečný nejen při statickém popisu systému lexika, ale i při funkčním pohledu na dynamiku textu.

– **textová analýza**: Tezaurus se uplatňuje i v souvislosti s textovou analýzou, resp. lexikální kohezí. J. R. Martin (1992, 273–5) porovnává oba přístupy k popisu lexika, tj. abecední slovník a tezaurus, a konstatuje, že z hlediska funkční lingvistiky nabízí pojmové uspořádání tezauru vhodnější model lexikálního popisu než slovník abecední. Jeho popis lexikální koheze vychází ze sémantických vztahů na základě taxonomického přístupu, pro který tezaurus slouží jako podkladový materiál.

Závěrem můžeme říci, že za 150 let své existence byl Rogetův tezaurus mimořádně úspěšný: na jedné straně přežil v takřka původní koncepci až do současnosti, na druhé straně inspiroval celou řadu dalších onomaziologických slovníků, jejichž škála je srovnatelná s abecedními slovníky sémaziologickými. Zdá se, že ideovou koncepcí a způsobem její realizace předběhl tezaurus svou dobu a že plného docenění všeho, co může nabídnout, se dočkal až koncem 20. století. Názory na tezaurus se průběžně měnily: od původního přístupu, kdy byl pojímán jako slovník synonym (v rozporu se záměrem autora), přes postupné rozpoznávání jeho specifických, vyjádřených na teoretické úrovni konstatováním, že tezaurus je

slovník lexikálních polí (z nichž synonyma představují pouze jeden typ), po současné pojetí, kdy je tezaurus brán jako preteoretický model mentálního lexikonu a používán při zkoumání sémantických vztahů. Rovněž se zdá, že cesta Rogetova tezauru zdaleka není u konce, že jeho nové elektronické verze – ať už vznikají přepracováním a doplněním původního tezauru, nebo budou softwarově generovány z elektronických korpusů a původní tezaurus jim bude sloužit jako měřítko úspěšnosti – se stanou samozřejmou součástí lexikografického vybavení (v hypertextovém propojení se slovníkem sémaziologickým) příštího tisíciletí.

LITERATURA

- AITCHISON, J., GILCHRIST A.: *Thesaurus Construction: a Practical Manual*. 2. vyd., ASLIB, London 1987.
- BÉJOINT, H.: *Tradition and Innovation in Modern English Dictionaries*. Oxford 1994.
- BERGENHOLZ, H., TARP, S.: *Manual of Specialized Lexicography*. John Bejamins 1995.
- BLANC, E.: *Dictionnaire Logique de la Langue Française*. Paris 1882.
- BOISSIÈRE, P.: *Dictionnaire Analogique de la Langue Française*. Paris, 5. vyd. 1882.
- BROUWERS, L.: *Het Juiste Woord, Standaard Uitgeverij*. Antwerpen/Utrecht 1965.
- CASARES, J.: *Diccionario ideológico de la lengua Española*. Barcelona 1959.
- CASSIDY, P. J.: *An Investigation of the Semantic Relations in the Roget's Thesaurus: Preliminary results*, 1999.
- DAHLGREN, K.: *Naive Semantics for Natural Language Understanding*. Boston, Kluwer Academic Publishers 1988.
- DORNSEIFF, F.: *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Berlin 1954.
- GLAZIER, S.: *Random House Word Menu*. Random House 1992.
- GREEN, J.: *The Slang Thesaurus*. Penguin Books 1986.
- HALLER, J. a kol.: *Český slovník věcný a synonymický 1, 2, 3, Rejstřík*, Praha, SPN 1969, 1974, 1977, 1986.
- HALLIDAY, M. A. K.: *Lexis as a Linguistic Level*. In: C. E. Bazell, J. C. Catford & M. A. K. Halliday, *In Memory of J. R. Firth*, Longman 1966, 148–162.
- HALLIG, R., WARTBURG, W. von: *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas*, Berlin 1963.
- HELLWEG, P.: *The American Heritage Children's Thesaurus*. Houghton 1997.
- HUDON, M.: *Multilingual Thesaurus Construction – Integrating the Views of Different Cultures in One Gateway to Knowledge and Concepts*. *Information Services & Use*, Vol. 17, Issue 2/3, 1997.
- HUDON, M.: *Le Thesaurus: Conception, Elaboration, Gestion*. ASTED, Montreal 1995.
- CHASE, T.: *The English Religious Lexis*. The Edwin Mellen Press 1988.

- LAFFAL, J.: A Concept Dictionary of English. John Wiley and Sons 1973.
- LAMY, M-N, TOWELL, R.: The Cambridge French-English Thesaurus. Cambridge 1997.
- LANCASTER, F. W.: Thesaurus Construction and Use: a Condensed Course. UNESCO 1985.
- LEHRER, A.: Semantic Fields and Lexical Structure, Amsterdam, North-Holland 1974.
- LEWANDOWSKA-TOMASZCYK, B.: Bilingual Thesaurus (BIT), field theory and cognitive linguistics. In: Studien zur Wortfeldtheorie, red. P. R. Lutzeier, Max Niemeyer, Tübingen 1993.
- LIDDY, E. D., HERT, C. A., DOTY, P.: Roget's International Thesaurus: Conceptual Issues and Potential Applications. In: Proceedings of the 1st ASIS SIG/CR Classification Research Workshop (S. M. Humphrey, B. H. Kwasnik eds.), Medford, New Jersey 1990.
- LINDBERG, D. A. B., HUMPHRIES, B. L., MCCRAY, A. T.: The Unified Medical Language System, Meth. Inform. Med. 1993, 32, 281–91.
- MACQUARIE Thesaurus, The: red. J. R. L. Bernard, Macquarie Library Pty Ltd. & MACQUARIE University NSW 1984, rev. 1986, reprint 1992.
- MCMALE, M. L.: A Comparison of WordNet and Roget's Taxonomy for Measuring Semantic Similarity, IIS AFS Laboratory, New York 1998.
- MELCUK, I., ZHOLKOVSKY, A.: The Explanatory Combinatorial Dictionary. In: Martha W. Evans (red.) Relational Models of the Lexicon: Representing knowledge in semantic networks, NZ, Cambridge University Press 1988.
- MILLER, G.: WordNet: an On-Line Lexical Database. International Journal of Lexicography 1990, 24, 513–523.
- MILLER, G. A., FELLBAUM, C.: Semantic Networks in English. In: Lexical & Conceptual Semantics, red. B. Levin, S. Pinker, Blackwell 1995.
- PÉCHOIN, D.: Thésaurus. Larousse 1995.
- ROBERTSON, T.: Dictionnaire idéologique de la langue française. Paris 1859.
- ROGET, P. M.: Thesaurus of English words of phrases. Longmans, Green and Co. 1852 – celkem 28 vydání během autorova života; nová, rozšířená vydání 1879, red. John Lewis Roget, 1925, 1936, red. Samuel Romilly Roget.
- ROGET'S International Thesaurus. Thomas Crowell Company 1886, založeno na vydání J. L. Rogeta z r. 1879; 2. vyd. 1911, red. C. O. Sylvester Mawson; International Edition 1922; rozšířená, inovovaná vydání 1930, 1932, 1936, 1938, 1939; New Edition 1946; 3. vyd. 1962, red. Lester V. Berrey; 4. vyd. 1977, Harper & Row; 5. vyd. 1992, red. Robert L. Chapman, Harper Collins.
- ROGET'S Thesaurus of English words of phrases. Red. Robert A. Dutch, nové vyd., kompletně revidované a modernizované, Longman 1962; další vydání 1982, red. Susan M. Lloyd; 1987, 1998, red. B. Kirkpatrick.
- ROUAIX, P.: Dictionnaire des idées suggérées par les mots. Paris 1926, 15. vyd.
- SANDERS, D.: Deutscher Sprachschatz, Hamburg 1878.
- SCHÉFER, P.: Dictionnaire des qualificatifs, classés par analogie. 6. vyd., Paris 1919.

- SHELLIG, A.: Deutscher Wortschatz oder Der passende Ausdruck. Stuttgart 1892.
- SVENSÉN, B.: Practical Lexicography. Oxford University Press 1993.
- THE AMERICAN Thesaurus of Slang. A Complete Reference book of Colloquial Speech. Red. L. V. Berrey, M. Van Den Bark, New York, 2. vyd. 1942, 11. reprint 1962.
- THE PENGUIN Pocket English Thesaurus. Red. F. Carney, M. Waite, Penguin Books 1985.
- TRIPP, R. T.: The International Thesaurus of Quotations. Penguin 1970.
- YAWORSKY, D.: Word-Sense Disambiguation Using Statistical Models of Roget's Categories Trained on Large Corpora. Proceedings of the 15th International Conference on Computational Linguistics (Coling '92), Nantes 1992.

ROGET'S *THESAURUS* AND ONOMASIOLOGICAL LEXICOGRAPHY

Onomasiological lexicography is described as involving three types of dictionary: thesaurus, synonym dictionary and pictorial dictionary. Although Roget's Thesaurus is the prototype of an onomasiological dictionary, there has been relatively little written about its history. The article reviews Roget's origin and subsequent development and presents a tentative classification of dictionaries inspired by or related to Roget's. The classification distinguishes between thesauri according to (1) regional variety; (2) macrostructure; (3) application of the onomasiological-semasiological principle; (4) linguistic-encyclopedic orientation; (5) synchronic-diachronic aspect; (6) goal (prescriptive-descriptive, pedagogical, diagnostic); (7) scope and aspects of language covered (all-language vs. sub-language: social-dialect – slang, field-specific – terminology, language-aspect – idioms); (8) lexical unit (combinatorial); (9) number of languages (mono-, bi-, multilingual); (10) medium (paper-electronic); (11) size (full-size, pocket); (12) age of users (adult – children's). The article concludes by surveying the practical and, above all, theoretical uses of Roget's thesaurus, such as research employing it as a data source for the study of sense discrimination and disambiguation, semantic similarity, mental lexicon, natural language understanding or machine understanding of language.

„ASPETTO VERBALE“ V POJETÍ MODERNÍCH ITALSKÝCH LINGVISTŮ

Sylva Hamplová (Praha)

S termínem „aspetto (verbale)“ se setkáváme v italských gramatikách a zejména odborných studiích stále častěji, ovšem jeho interpretace není jednotná. Ve starších, i prestižních gramatikách je aspekt pojem neznámý, ať už jde o svého času velmi uznávané mluvnice C. Trabalzy a E. Allodoliho *La Grammatica degl' Italiani* (1942), B. Miglioriniho – F. Chiappelliho *Lingua e stile* (1967), S. Battaglii – V. Perniconi *Grammatica italiana* (1969) či netradičně zpracovanou učebnici autorů A. Marcheseho a A. Sartoriho *Il segno il senso* (1976). Jako lingvistický termín jej nenalezneme ani v *Novissimo dizionario della lingua italiana* (1957) F. Palazziho, ani v Battagliově *Grande dizionario della lingua italiana* (1995).

Jeden z nejvýznamnějších italských lingvistů Giacomo Devoto ve svých starších pracích *Introduzione alla grammatica* (1941) a *Grammatica italiana* (1952) se o slovesném aspektu zmiňuje, ztotožňuje jej však s kvantitou děje („Si chiama quantità dell' azione o aspetto del verbo /.../“, *Introduzione*, s. 156); užití termínu *quantità dell' azione* je zde však poněkud zavádějící, protože Devoto jím chápe nejen délku a násobenost, ale též fázovost (označení počátku a konce děje), faktitivnost a reálnost děje („se la si compie o si aspira soltanto a compierla“, *Introduzione*, s. 156). Pozdějšího data je jeho *Dizionario della lingua italiana* (1971), kde rozlišuje čtyři typy aspektu čili kvantity děje, a to durativní, momentánní, iterativní a inchoativní; ty se vyjadřují morfologicky (imperfektum v. passato remoto = durativnost v. momentánnost), syntakticky (*stare* + gerundium v. prézens) a lexikálně (*dormo* v. inchoativní *mi addormento* nebo durativní *guardo* v. momentánní *vedo*).

Podle N. Zingarelliho (*Vocabolario della lingua italiana*, 1997) je aspekt způsobem zachycení slovesného procesu v jeho trvání, průběhu a dovršení; aspekty jsou dva, progresivní a rezultativní.

Pojetí aspektu, založené v podstatě na protikladu durativnosti a momentánnosti děje, přinášejí další moderní příručky, srov. např. M. Dardano – P. Trifone, *La lingua italiana* (1985), M.-L. Altieri Biagi, *La grammatica dal testo* (1995), F. Sabatini, *La comunicazione e gli usi della lingua* (1990), B. Proto, *Guida alla comunicazione linguistica* (1991), L. Serianni, *Italiano* (1997). B. Proto omezuje aspekt jen na trvání a opakování děje (op. cit., s. 308), F. Sabatini pod tento pojem zahrnuje i vztah k přítomnému času (*passato prossimo* v. *passato remoto*, op. cit.,